

РЕЗЮМЕ

Мақолада Ўзбекистон ҳудудларида фаолият юритган ички ишлар органларининг 1925-1930 йиллардаги миллий таркиби, милиция шахсий таркибидаги ҳолат тадқиқ қилинган.

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется национальный состав органов внутренних дел Узбекистана в 1925-1930 годы.

SUMMARY

The article deals with the national structure of the bodies of internal affairs of Uzbekistan in 1925-1930.

ПУҚАРАЛАРДЫҢ ЖЕКЕ ХУҚЫҚЛАРЫ ХӘМ ОЛАРДЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ТӘРЭПТЕН ҚОРҒАЛЫҰЫ

З.Исмаилова - Тарийх хәм хуқықтаныў факультетиниң 4-курс талабасы

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: Конституция, инсон, фуқаро, ҳуқуқ, кадрият, яшаш ҳуқуқи, айбисизлик презумпцияси, фикр эркинлиги, сўз эркинлиги, виждон.

Ключевые слова: Конституция, личность, гражданин, право, ценность, право на жизнь, презумпция невиновности, свобода мысли, совесть.

Key words: Constitution, person, citizen, right, value, right to life, presumption of innocence, freedom of thought, conscience.

Ғарезсизлик дәўириде жәмийетимиздиң барлық тараўларында терең реформалар әмелге асырылмақта. Өзбекстан өзиниң демократиялық мәмлекет хәм хуқықый жәмийет қурыўға қәдем қойғанлығын пүткил дунья мәмлекетлерине жәрия етти. Мәмлекетимиздиң баслы қәдрияты - инсан, оның өмири хәм басқа ажыралмас хуқықлары екенлиги Конституциямызда белгилеп қойылған.

Инсан хәм оның хуқықы ҳәзирги заманның ең әҳмийетли мәселелеринен бири болып есапланады.

Мәмлекетимиз өз ғарезсизлигин қолға киргизген күннен баслап, инсан хуқықлары мәселесине әҳмийетли итибар берилмекте хәм Өзбекстан Республикасы Конституциясының екінши бөлими мине усы әҳмийетли мәселеге бағышланады.

Онда инсан хәм пуқаралардың тийкаргы хуқықлары, еркинликлери хәм миннетлери бөлек статьяларда баян етилген.

Конституцияға муўапық қабыл етилген Кодекс хәм нызамлар, Президент пәрманларында инсан хуқықлары мәселеси өзиниң терең сәўелелениўин тапты.

«Инсан хуқықын нызамда хәм әмелде тәмийинлей алмаған, буның ушын жетерли кепилликлер жаратып бере алмаған жәмийет демократиялық жәмийет емес» [1].

Өзбекстан Республикасы Конституциясының 2-бөлими «Инсан хәм пуқаралардың тийкаргы хуқықлары, еркинликлери хәм миннетлери» деп аталады. Конституцияның 7-бабының 24-31-статьялары пуқаралардың «Жеке хуқық хәм еркинликлер»ине арналған.

Бул:

- Жасаў хуқықы (24-статья);
- Еркинлик хәм жеке қол қатылмаслық хуқықы (25-статья);
- Айыпсызлық презумпциясы (26-статья);
- Жеке өмирине араласыўдан қорғалыўы хәм турар жайына қол қатылмаслық хуқықы (27-статья);
- Бир орыннан екінши бир орынға көшип жүриў хуқықы (28-статья);
- Пиқирлеў, сөз хәм исеним еркинлиги хуқықы (29-статья);
- Пуқаралардың өз хуқық хәм мәплерине тийисли болған ҳүжетлер менен танысып шығу хуқықы (30-статья);
- Хүждан еркинлиги хуқықы (31-статья).

Конституцияның 24-статьясында «Жасаў хуқықы хәр бир инсанның ажыралмас хуқықы болып табылады. Инсан өмирине қастыянлық жасаў ең ауыр жынаят» деп көрсетилген.

Инсан хуқықлары улыўма дунья жүзилік Декларациясының 3-статьясында хәр бир инсанның жасаў, еркинлик хәм жеке қол қатылмаслық хуқықлары белгилеп қойылған.

Сондай-ақ, Пуқаралық хәм сиясий хуқықлары ҳақындағы халық аралық Пактиң 6-статьясында «Жасаў хуқықы хәр бир инсанның ажыралмас хуқықы. Хеш ким өзбасымшалық пенен өмирден айырылыўы мүмкин емес» делинген.

Инсанның жасаў хуқықы хәр бир дәўирде жоқары қәдрият болып, ол бундай ажыралмас хуқыққа жасы, физикалық хәм руўый халаты, яки басқаша белгилерине қарамастан, хәмме ўақытта ийе болады.

Инсанлардың жасаў хуқықын тәмийинлеў хәм қорғаўда жынаят хуқықы нызамшылығы әҳмийетли орын ийелейди. Мысалы, Жынаят кодекси арнаўлы бөлиминиң 26% ға жақын нормалары пуқаралардың өмирине зыян жеткизиў ушын ол, яки бул дәрежеде жуўапкершиликти көзде тутады.

Суд-хуқық реформаларының жаңа дәўириде Өзбекстан Республикасында өлим жазасы бийкар етилди хәм инсан хуқық хәм еркинликлерин қорғаў барысында миллий нызамшылық және бир тәрәпи менен халық аралық стандартларға толық сәйкестилериди.

Өзбекстан Республикасы Жынаят кодексинде белгиленген жаза системасындағы өлим жазасы тарийхына нәзер салатуғын болсақ, «Ғарезсизликке ерискен дәслепки жылларда Жынаят кодексиниң 30 дан артық статьяларында өлим жазасы бар еди. Мәмлекетимиз ғарезсизлигиниң дәслепки жылларынан баслап мәмлекетимиз басшысының ҳәрекетлери менен Жынаят кодексиниң санкциясында өлим жазасы белгиленген статьялар саны басқыша-басқыш қысқартылды. Жынаят кодексинде 1994-жылдан бундай статьялар саны 13 ке, 1998-жылдан 8 ге, 2001-жылдан 4 ке келтирилди. 2003-жылдың ақырында бул жаза түри 2 жынаят – айыпты ауырластыратуғын жағдайларда қастан адам өлтириў хәм терроризм ушын қалдырылды» [2].

Екинши шақырық Өзбекстан Республикасы Олий Мажлисиниң 2003-жыл 12-декабрьде болып өткен он үшінши сессиясында Жынаят кодексиндеги 2 жынаят (Жынаят кодексиниң 151-статьясы екінши бөлими, 153-статьясы) санкциясынан өлим жазасы шығарып тасланды.

Бүгинги күнде өлим жазасы өмирлик азатлықтан айырыў жазасы менен алмастырылды хәм бул тек еки түрдеги жынаят, яғный жуўапкершиликти ауырластырыўшы жағдайларда қастан адам өлтириў хәм терроризм ушын бериледи. Жазаның бул түри ҳаял-қызларға, 18 жасқа жетпеген хәм жасы 60 тан асқан еркеклерге байланысly тайынланбайды.

2005-жылдың 1-август күни Өзбекстан Республикасы Президентиниң «Өзбекстан Республикасында өлим жазасын бийкар етиў ҳақында»ғы пәрманының жәрия етилиўи хәм мәмлекетимизде өлим жазасын бийкар етиў арқалы жазаларды либералластырыў, өлим жазасы берилген шахслардың ислери бойынша келешекте олардың жынаят ҳақланыўы мүмкин болған ҳалатларды есапка алып, сондай-ақ өлим жазасын қолланбаў ҳақындағы дунья тәжирийбесине муўапық мәмлекетимиздиң суд-хуқық тараўындағы реформалардың әҳмийетли басқышы болды. Биринши Президентимиздиң айтып өткениндей, «Мәмлекетимиздиң жынаятқа тийисли сиясаты өлим жазасын қолланыўға байланысly жәхән тенденцияларына толық келеди хәм Өзбекстан Республикасының Конституциясында жәрия етилген инсанпаруарлық хәм әдиллик принциплерин изшил сәўелендиреди» [3].

Өзбекстан Республикасы Конституциясының 25-статьясында «Хәр ким еркинлик хәм жеке қол қатылмаслық хуқықына ийе.

Хеш ким нызамға тийкарланбаған ҳалда қамаққа алыныўы яки қамақта сақланыўы мүмкин емес» деп көрсетилген.

Еркинлик хәм жеке қол қатылмаслық хуқықы Конституциялық хуқықлардан бири болып, инсанның туўылыўы менен қолға киргизиледи. Хәр ким еркин, өз ықтыяры бойынша ҳәрекет етиўи, өзгениң жеке еркинлиги хәм қол қатылмаслығына зыян етпейтуғын тәризде жүрис-турусын таңлаўы мүмкин.

Жеке еркинлик хәм қол қатылмаслық ҳақындағы Конституциялық нормалар жынаят-процессуал нызамшылығында раўажландырылады. Өзбекстан Республикасы Жынаят процессуал кодексиниң 18-статьясында «Жынаят исин журитиў ушын жуўапкерли барлық мәмлекетлик органлар хәм лаўазымлы шахслар жынаят процессинде қатнасып атырган пуқаралардың хуқық хәм еркинликлерин қорғаўы шәрт.

Хеш ким суд қарарына тийкарланбаған ҳалда қамаққа алыныўы яки қамақта сақланыўы мүмкин емес.

Суд ҳәм прокурор нызамға қарсы рәўиште азатлықтан айырылған, яки нызам ямаса суд ҳүкиминде нәзерде тутылғанынан артық мүддет қамақта ұслап турылған, яки қамақта сақланған хәр қандай шахсты дәрхал азат етиўи шәрт» деп көрсетилген.

Өзбекстан Республикасы Жынаят кодексиниң 234-статьясының 1-бөлиминде, «Биле турып, нызамға қарсы рәўиште ұслап турыў, яғный сорастырыўшы, тергеўши яки прокурор тәрәпинен нызамлы тийкарга ийе болмаған ҳалда шахс еркинлигиниң қысқа мүддетке шеклениўи – ең кем айлық ис ҳақының елиў барабарына шекем муғдарда жәрийма яки алты айға шекем қамақ;

Биле турып, нызамға қарсы рәўиште қамаққа алыў яки қамақта сақлаў – ең кем айлық ис ҳақының елиў барабарынан жүз барабарына шекем муғдарда жәрийма яки үш жылға шекем азатлықтан айырыў менен жазаланады» делинген.

2015-жылдың 11-августынан баслап күшке кирген «Өзбекстан Республикасының айырым нызам ҳүжетлерине өзгерис хәм қосымшалар киргизиў ҳақында»ғы нызамға муўапық Жынаят хәм жынаят-атқарыў кодекслерине азатлықтан шеклеў сыпатындағы жаңа жаза түри киртилди. Бунда Жынаят кодексиниң 43-статьясында нәзерде тутылған жаза системасына жаңа д бәнти киргизилди, кодекси 48-статья менен толтырылды.

Азатлықтан шеклеў суд тәрәпинен судланыўшыға байланысly жасаў жайын ол, яки бул себеп пенен кетип қалыўды пүткиллей дағаған етиўден, яки сутқаның мәлим бир ўақында жасаў орынан шығуыды шеклеўден ибарат болып, тек тийкаргы жаза сыпатында қолланылады.

Инсан еркинлиги хәм жеке қол қатылмаслығының бузылыўы хәр бир шахстың судқа шағым етиў менен мүржәт етиў

хэм бузылған хуқықларын тиклеў хэм оның талапларын қанаатландырыў хуқықын келтирип шығарады. Усы хуқықты әмелге асырыў тәртіптери Өзбекстан Республикасы «Пукаралардың хуқық хэм еркинликлерин бузатуғын ҳәрекетлер хэм қарарлар үстинен судқа шағым етиў ҳақында»ғы, «Физикалық хэм юридикалық шахслардың мүрәжәттери ҳақында»ғы ыызамлары менен тәртіпке салынады.

Конституцияның 26-статьясы «Жынаят ислегенликте айыпланып атырған ҳәр бир шахстың иси судта ыызамлы тәртіпте, әшқара түрде көрип шығылып, оның айыбы анықланбағанша ол айыпкер есапланбайды. Судта айыпланып атырған шахсқа өзін қорғаў ушын барлық шараятлар тәмийинлеп бериледи.

Хеш ким қыйнаўға салыныўы, зорлыққа, аяўсыз яки инсан қадир-қымбатын кемситиўи басқа тәриздеги қарсылыққа дуўшар етилиўи мүмкин емес.

Хеш кимде оның разылығысыз медициналық яки илимий тәжирибелер өткизиўи мүмкин емес» деп көрсетилген.

Өзбекстан Республикасы Жынаят кодексиниң 4-статьясында «Хеш ким судтың ҳүкими болмай турып жынаят ислеўде айыплы деп табылыўы хэм ыызамға қарсы рәуиште жазаға тартылыўы мүмкин емес» делинген.

Шахстың айыплығын белгилеўде тек ғана дәлийллеў, тәртіп қағыйдаларына әмел етиў, бәлким жынаят ушын жуўапкершилик хэм оның тийкарлары жетерли дәрежеде бар болыўы керек. Бунда Өзбекстан Республикасы Жынаят кодексиниң 16-статьясының 2-бөлиминде белгиленген жынаят қурамының барлық белгилери бар болған қылмысты ислеў жуўапкершиликке тартыў ушын себеп болады. Шахсты жынаят жуўапкерлигине тартыў ушын фактлик тийкар шахс тәрәпинен исленген қылмыс есапланады.

Өзбекстан Республикасы Жынаят процессуал кодексиниң 85-статьясына муўапық «Дәлийллеў исти ыызамлы, тийкарланған хэм әдалатлы шешиў ушын әҳмийетке ийе болған жағдайлар ҳақындағы ҳақыйкатты анықлаў мақсетинде дәлийлелерди топлаў, тексериў хэм бахалаўдан ибарат болып табылады».

Конституцияның 27-статьясында, «Хәр ким өз шәни хэм қорқытыўлардан, жеке өмирине араласыўдан қорғалыў хэм турар үй-жайы қол қатылмаслығы хуқықына ийе.

Хеш ким ыызам нәзерде тутқан жағдайлардан хэм тәртіптен тысқары биреўдиң турар жайына кириўи, тинтиў өткизиўи яки оны көзден кешириўи, хат алысыўлар хэм телефонда сөйлесиўлер сырын әшқара етиўи мүмкин емес» деп көрсетиледи.

«Инсан хуқықлары улыўма дүнъя жүзлики Декларациясы» 12-статьясында шахс намысына қол қатылмаслық белгиленген, «Пукаралық хэм сийсий хуқықлар ҳақындағы» халықаралық

Пакттиң 17-статьясының 1-бөлиминде «Хеш кимниң жеке турмысына, оның үй-жайына қол қатылмаслығына яки хат алысыўлардағы сырларына қол қатылмаслығы өзбасымшалық яки ыызамсыз тәризде қорқытыў, ар-намысына тийиў мүмкин емес» деп көрсетилген.

Өзбекстан Республикасы Пукаралық кодексиниң 100-статьясы «Инсанның қадир-қымбат хэм ишенлик абыройын қорғаў» деп аталады.

Бунда «Пукара өзиниң абыройы, қадир-қымбаты яки ишенлик абыройына зыян жеткизиўи мағлыўматлар жүзесинен, бундай мағлыўматларды тарқатқан шахс олардың ҳақыйкатқа туўры келиўин дәлийллей алмаса, суд арқалы қорғалыў хуқықына ийе екенлиги;

Мәндар шахслардың талабына қарай пукараның қадир-қымбатын оның өлиминен кейин де қорғаўға жол қойылыўы;

Өзиниң қадир-қымбаты яки ишенлик абыройына зыян жеткизиўи мағлыўматлардан тарқатылған пукара бундай мағлыўматлар бас тартылыўы менен бир қатарда оларды тарқатыў ақыбетинде жеткизилген зыянлар хэм руўхый зыяның орнын қаплаўды талап етиўге ҳақылы екенлиги» хэм т.б. көрсетилген.

Конституцияның 28-статьясында «Өзбекстан Республикасы Пукарасы Республика аймағында бир орыннан екінши орынға көшиў, Өзбекстан Республикасына келиў хэм оннан шығып кетиў хуқықына ийе екенлиги, ыызамда белгиленген шеклеўлер буннан тысқары екенлиги» көрсетип өтилген.

Жоқарыда келтирип өткенимиздей, 2015-жылдың 11-августынан баслап күшке кирген «Өзбекстан Республикасының айырым ыызам ҳүжеттерине өзгерис хэм қосымшалар киргизиў ҳақындағы» ыызамға муўапық Жынаят хэм жынаят-атқарыў кодекслерине азатлықтан шеклеў сыпатындағы жаңа жаза түри киргизилди. Бул бойынша азатлықтан шеклеў суд тәрәпинен судланыўшыға байланыслы жасаў орнын ол, яки бул себеп пенен кетип қалыўды пүткиллей қадаған етиўден, яки судканың мәлим бир ўақында жасаў орнынан шығыўды шеклейди.

Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетиниң 1995-жыл 6-январьдағы «Өзбекстан Республикасы пукараларының шет елге шығыў тәртіби хэм Өзбекстан Республикасы дипломатик паспорты ҳақындағы қағыйдаларын тастыйықлаў ҳақындағы» қарары менен Республика аймағынан шығыў хэм оған кириў тәртіби белгиленген.

Улыўма алғанда, Өзбекстан Республикасы Конституциясы, Өзбекстан Республикасында шығарылған ыызамлар хэм ыызам асты актлери, булардың барлығы инсан хэм пукаралардың жеке хуқықларын тәмийинлеўде тийкарғы дерек есапланады хэм булар инсан мәплерин ең жоқарғы орынға қояды.

Әдебиятлар

1. Каримов И.А. Буюк келажатимизниң хукукий қафолати. -Т.: «Шарқ», 1993.
2. Улим жазосини бекор қилиш ҳамда қамокқа олишға санкция берилу хукукин судларға ўтказишға өд норматив-хукукий ҳужжатлар түплами: Расмий нашр / ЎзР Олий суди, ЎзР Бош прокуратураси, ЎзР Миллий хавфсизлик хизмати, ЎзР Ички ишлар вазирлиги, ЎзР Адлия вазирлиги. -Т.: Адолат, 2007.

3. Халқ сўзи № 148 (3693) 2005, 2 август.
4. Ўзбекистан Республикаси Конституцияси. -Т.: «Ўзбекистон», 2014.
5. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. -Т.: «Адолат», 2011.
6. Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодекси. -Т.: «Адолат», 2011.

РЕЗЮМЕ

Инсон ва унинг ҳукуки ҳозирги даврниң энг муҳим масалаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Давлатимизниң олий қадрияти – инсон, унинг ҳаёти ва бошқа ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасида чиқарилган қонунлар ва қонуний ҳужжатлар, буларниң барчаси инсон ва фуқароларниң шахсий ҳуқуқларини таъминлашда асосий манба ҳисобланади.

РЕЗЮМЕ

Человек и его права являются одним из главных проблем настоящего времени. Высшей ценностью нашего государства является защита человека, его жизни и других неотъемлемых прав. Конституция Республики Узбекистан, законы и акты, всё это является основным источником при защите личных прав граждан и человека.

SUMMARY

The person and his rights are one of the main problems at present. The highest value of our state is protection of the person, his life and other inalienable laws. The Constitution of the Republic of Uzbekistan, laws and the reports, all this are the basic source in protection of the personal rights of citizens and the person.

ШИМОЛИЙ-ҒАРБИЙ ЎЗБЕКИСТОН АРХЕОЛОГИК ОБЪЕКТЛАРИ:

ТАДҚИҚОТЛАР ВА НАТИЖАЛАР

У.Каландаров - ассистент ўқитувчи

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: Жанубий Орол бўйи, Гулдурсин қалъа, Ал-Фир (Пил) қалъа, Аёз қалъа, Тупроқ қалъа, Қирқиз қалъа, Қўйқирилган қалъа, Бозор қалъа, Жонбос қалъа, Қизил қалъа, Анка қалъа, Дояхотин, Жигарбанд, Қўхнауаз, Қўзалиқир Капарас, Елҳарас, Қўргонқалъа, Бўлдимсоз, Чирик Работ, Бобиш Мулла, Жети асар, Акчахан қалъа.

Ключевые слова: Южное Приаралье, Гулдурсин кала, Ал-Фир (Пил) кала, Аяз кала, Тупрак кала, Кирккиз кала, Куйкирилган кала, Базар кала, Жанбас кала, Кизил кала, Анка кала, Дояхотун, Жигарбанд, Кухнауаз, Кузаликир, Капарас, Елхарас, Кургон кала, Булдимсоз, Чирик Рабат, Бабеш Мулла, Жети асар, Акчахан кала.

Key words: the south coast of the Aral sea, Guldursin kala, Al-Fir (Pil) kala, Ayaz kala, Tuprakkala, Kirkkiz kala, Kuykirilgan kala, Bazar kala, Janbas kala, Kizil kala, Anka kala, Doyaxotun, Jigarband, Kukhnauaz, Kuzalikir, Kaparas, Elkhara, Kurgan kala, Buldimsoz, Chirik Rabat, Babish Mulla, Jeta asar, Akchakhan kala.

Марказий Осиё археологик объектлари контекстида Қорақалпоғистон ва Хоразм археологик объектларини ўрганиш XX асрнинг 20-30-йилларидан бошланди ва бу ҳозирги кунгача давом этиб келмоқда.

Жанубий Орол бўйи, Амударёнинг қуйи қисмидаги археологик объектларни тадқиқ қилиш ишлари тўрт босқичда амалга

оширилди. Иккинчи жаҳон уруши давригача (1936-1940 йиллар), урушдан кейинги йиллар (1946-1958 йиллар), Ўзбекистон Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлими ташкил қилингандан кейин 1959-1990 йиллар ва мустақилликдан кейинги йиллар.